





## Investigating the treacherous behavior of Moshref's and Barid's and its effects on the governance structure of Ghaznavids

Parviz Hosseini<sup>1</sup>  Dr. Soleyman Heidari<sup>2\*</sup> 

<sup>1</sup>. Ph.D. Student of Iranian history after Islam, Shiraz University – Shiraz. E-mail: [parviz.mamasani@gmail.com](mailto:parviz.mamasani@gmail.com)

<sup>2</sup>. Associate Professor of History of Iran, Shiraz University – Shiraz. (Corresponding author)\* E-mail: [soleymanheidari@shirazu.ac.ir](mailto:soleymanheidari@shirazu.ac.ir)

Article Info	ABSTRACT
<p><b>Article type:</b> <i>Research Article</i></p> <p>Received: <i>02 Jan 2024</i> Revised: <i>26 April 2024</i> Accepted: <i>01 June 2024</i> Published online: <i>20 July 2024</i></p> <p><b>Keywords:</b> - <i>Eshraf's court</i> - <i>Barid's court</i> - <i>betrayal</i> - <i>Ghaznavids</i></p>	<p>The Eshraf's and Barid's courts were part of the Ghaznavid court system. The agents of those courts, i.e. Moshrefs and Barids, had the duty to help the political-social stability of that chain by monitoring, inspecting, obtaining information and informing about the behaviors and job performance of other court and court's agents, as well as monitoring the movements of foreign enemies. Among them, there were some Moshrefs and Barids who violated their job duties and for many reasons such as wealth accumulation, competition, ambition, greed, jealousy, fear and the like were infected with immoral and treasonous behaviors. The aim of the current research is to answer the question of why, in a descriptive-analytical way, and with a historical method and library information collection, while identifying the aspects of betrayal, along with examining the causes and backgrounds of the treacherous actions and behaviors of Moshrefs and Barids and answer the question that why the effects of the treacherous behavior of Moshrefs and Barids on the structure of the Ghaznavid government has been great and harmful? The findings of the research showed that the treacherous behavior of the Moshrefs and Barids had been able to distort the mentality of the Ghaznavid kings towards the loyalty of the country and military officials, disrupt the work performance of the Dargah's and Diwan's officials, spread the atmosphere of skepticism and suspicion, create many seditions, dismissals, arrests, and there were murders. Their treacherous behavior had also prepared the grounds for the continuation of treachery by the traitorous agents of Dargah's and Diwan's jobs, and helping to advance the intentions of foreign enemies. The consequences of their behavior in the more acute stages had become important factors in the political weakness and the loss of the territorial integrity of the Ghaznavid Empire.</p>

**Cite this article:** Hosseini, Parviz. Heidari, Soleyman. (2024). Investigating the treacherous behavior of Moshref's and Barid's and its effects on the governance structure of Ghaznavids, 6(1) 45-60.

© The Author(s).

**Publisher:** Shahid Bahonar University of Kerman.

DOI: 10.22103/JIC.2024.23217.1309



## English Extended Abstract

---

### 1. Introduction

The structure of Ghaznavid government was formed from two main parts: Dargah and Diwan. The Sultan was at the head of all state organizations, including the Dargah and Diwan (Anvari, 1994:8). Dargah was the gate of the Sultan's residence and the royal palace and the place where the Sultan settled and made the seat and center of his government (ibid). Dargah was the location of many businesses such as servants, called Hajibs, Nadim and Gholam, and embassy organizations, whose brokers were part of the country's affairs under the direct command of the king. Diwan formed another extensive part of the Ghaznavid government structure. What is known today as a ministry was called a Diwan in those days (Ensafpour, 1977:292). During the Ghaznavid period, there were several courts, such as the Ministry Court, Stifa, Rasail, Eshraf, Barid, and judicial and police organizations, which were presided over by the minister or Grand Khawja on behalf of the king. The only law governing the society was the king's law or royal tyranny (Eslami, 2013:9). The king was chosen by God, and the absolute obedience of the king's subordinates to him was obligatory, so the king's subordinates were advised to be loyal to their king and not betray him (Ghazali, 1936:40). Despite the recommendations of Ghaznavid thinkers for the absolute obedience of the king's subordinates to him, there are many evidences of betrayal by all court officials such as Nadims, Hajibs, Gholams and Ambassadors, as well as court officials such as ministers, mustafis, judges, military commanders, in the texts of the Ghaznavid period. It has always existed, that each of these betrayals has left a harmful impact on the whole and structure of the Ghaznavid government. What made the harmful effects of the treachery of the officials of the nobility and bard courts on the structure of the Ghaznavid government different and more harmful than other jobs was that the structure of the duties of the Eshraf's and Barid'd courts was more important and sensitive than other jobs for the preservation and continuation of the royal interests. Moshrefs and Barids had the duty to supervise and inspect the performance of brokers of all businesses. They were obliged to find out about the positive or negative performance of the brokers of other businesses and provide them to the king at the appropriate time. Also, they had the duty to monitor the movements of foreign enemies and inform the king about their intentions and plans at the appropriate time. In spite of these important job duties, sometimes there were also some Moshrefs and Barids who violated their duties and due to several reasons were infected with irresponsible and treacherous behaviors in their jobs. This research is trying to analyze the historical-literary texts of that period, while identifying the most important aspects of betrayal, along with investigating the causes and contexts of the treacherous actions and behaviors of the Moshrefs and Barids, to answer the question: why the effects of the treacherous behaviors of the Moshrefs and Barids was great and harmful to the Ghaznavid government structure? In response to the above question, the following hypothesis has been considered: since in the structure of the Ghaznavid government, Moshrefs and Barids had the sensitive task of inspecting, monitoring, informing and informing about the behavior and work performance of Dargah's and Diwan's inside the country, they were obliged to inform the king of news and information related to foreign affairs, so the consequence of their treacherous behavior was that reliable news and information were not sent to the capital city, and this caused the decisions made following that news to be wrong and be misleading. This caused the treacherous agents to continue their betrayals without supervision and fear on the one hand, and on the other hand, the work and responsibility of the servant and loyal agents was disturbed. Also, foreign enemies could sometimes take advantage of this situation for their own interests. The consequences of their behavior in the more acute stages were among the

## English Extended Abstract

---

important factors in the political weakness and the loss of the territorial integrity of the Ghaznavid Empire.

### 2. Research Methodology

The present research is done with historical method and based on descriptive-analytical method. The method of collecting information in this research was library. In this way, first the main sources and new researches have been collected and classified based on their importance and credibility, then based on the priority and importance of the sources, the data needed for the research was collected by extracting them. In the next stage, these data were confronted and compared with each other, and their contradictions and deficiencies were resolved by using rational inference. Finally, the collected data, whose accuracy was confirmed, were analyzed and organized according to the structure of the research.

### 3. Discussion

The totality and structure of the Ghaznavid government was formed from two main parts: Dargah and Diwan. The sultan was at the head of all state organizations, including Dargah and Diwan (Anvari, 1994:8). In this structure, the king was chosen by God and the absolute obedience of the people and officials of the Dargah and Diwan was obligatory to him (Ghazali, 1936:40). Based on this principle, any behavior or actions carried out by Diwan's and Dargah's court that caused the violation of the oath and abandonment of the king's loyalty were defined under the term "Betrayal". Because Eshraf's and Barid's courts during the Ghaznavid period were responsible for the sensitive task of inspection, supervision, information gathering and reporting, therefore the agents of these courts, i.e. Moshrefs and Barids, directly and continuously interacted with the actions and behavior of other Diwan's and Dargah's officials outside of it. They had the duty to uncover the treasonous behavior of domestic business owners, as well as the conspiracies of foreign enemies and bring it to the attention of the king (Nezam al-Molk Tusi, 1998:88). Since some of the officials of the Eshraf's and Barid's court, i.e. Moshrefs and Barids, due to several reasons such as wealth accumulation, competition, ambition, greed, jealousy and fear violated their duties and job functions and became infected with irresponsible and treacherous behaviors. Therefore, this article tries to find the main aspects of betrayal and its causes and contexts in their behavior and to discuss and examine its effects on the structure of the Ghaznavid government. In order to achieve the desired goals in this research, it was first necessary to discuss the concept of betrayal, how it works, existential importance, as well as the characteristics of Moshrefs and Barids..

### 4. Conclusion

The main purpose of this article has been to identify the aspects of betrayal, along with investigating the causes and backgrounds of the treasonous actions and behaviors of the Moshrefs and Barids, as well as the extent of the effects of those behaviors on the governance structure of the Ghaznavids. This research showed that betrayals such as lying, bribery, conspiracy, silence in front of those in power and the like were common among Moshrefs and Barids. Traits such as wealth accumulation, competition, ambition, greed, jealousy and fear have been the main causes and factors of such behaviors, which are in the context of historical developments in various political, social, administrative, military, economic, and religious aspects arising from the authoritarian and absolute structure of the Ghaznavid Empire. Had appeared The effects of such behaviors on the job performance of Diwan's and Dargah's court officials, as well as foreign relations, and in general on the structure of the Ghaznavid Empire have been visible and evident. The treacherous behavior

### ***English Extended Abstract***

---

of Moshrefs and Barids caused the Ghaznavid kings to distort the mentality of the loyalty of the country and army officials, disrupting the work performance of Diwan's and Dargah's court officials, spreading the atmosphere of cynicism, suspicion and conspiracy, as well as the causes of many seditions, dismissals and confiscations, encroachments and The murders were among the loyal agents of the government. As a result of their false reports, Sultan Masoud weakened the country's military base against the attacks of the Seljuks by arresting and killing capable military commanders such as Yenaltgin, Ghazi, Eriareq and others like them. Also, their treacherous behavior had prepared the grounds for the treachery of the agents of the country, as well as the advancement of foreign enemies' goals and intentions. Their treacherous actions in the acute and more sensitive stages had become one of the major factors that had brought about the grounds of political weakness and the destruction of the unity and territorial integrity of the Ghaznavid Empire.



## بررسی رفتارهای خیانت آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان و اثرات آن بر ساختار حکومت غزنویان

پرویز حسینی<sup>۱</sup>، دکتر سلیمان حیدری<sup>۲</sup>

<sup>۱</sup> دانشجوی دکتری تاریخ ایران بعد از اسلام دانشگاه شیراز parviz.mamasani@gmail.com

<sup>۲</sup> دانشیار گروه تاریخ دانشگاه شیراز (نویسنده مسئول) soleymanheidari@shirazu.ac.ir

چکیده	اطلاعات مقاله
<p>دیوان‌های اشراف و برید بخشی از نظام دیوانی غزنویان به شمار می‌رفتند. کارگزاران آن دیوان‌ها یعنی مشرفان و صاحب‌بریدان وظیفه داشتند تا با نظارت، بازرسی، خبرگیری و خبررسانی از رفتارها و عملکرد شغلی سایر کارگزاران درگاهی و دیوانی، و همچنین زیر نظر داشتن تحرکات دشمنان خارجی، به ثبات سیاسی-اجتماعی آن سلسله یاری رسانند. در آن میان برخی از مشرفان و صاحب‌بریدانی نیز بودند که وظایف شغلی خویش را زیر پا گذاشته و بنابه دلایل متعددی مانند ثروت‌اندوزی، رقابت، جاه‌طلبی، طمع، حسادت، ترس و مانند آن آلوده به رفتارهای غیراخلاقی و خیانت‌آمیز می‌شدند. هدف پژوهش حاضر آن است تا به شیوه توصیفی-تحلیلی، و با روش تاریخی و گردآوری اطلاعات به صورت کتابخانه‌ای، ضمن شناسایی وجوه خیانت، همراه با بررسی علل و زمینه‌های پدیدآور اعمال و رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان به این پرسش پاسخ گوید که: چرا آثار رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان بر ساختار حکومت غزنویان شگرف و زیان‌بار بوده‌است؟ یافته‌های پژوهش نشان داد که رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان توانسته بود سبب مخدوش کردن ذهنیت پادشاهان غزنوی نسبت به وفاداری کارگزاران کشوری و لشکری، ایجاد اخلال در عملکرد شغلی کارگزاران درگاهی و دیوانی، گسترش فضای بدبینی و سوءظن، ایجاد بسیاری فتنه‌ها، عزل‌ها، فروگرفتن‌ها، و قتل‌ها شده بود. رفتارهای خیانت‌آمیز آنان همچنین زمینه‌های ادامه خیانت کارگزاران خائن مشاغل درگاهی و دیوانی، و کمک به پیشبرد مقاصد دشمنان خارجی را مهیا نموده بود. عواقب رفتارهای آنان در مراحل حادثه، از عوامل مهم در ضعف سیاسی و از بین رفتن یکپارچگی ارضی امپراتوری غزنویان شده بود</p>	<p>نوع مقاله: مقاله پژوهشی</p> <p>تاریخ دریافت: ۱۴۰۲/۱۰/۱۲</p> <p>تاریخ بازنگری: ۱۴۰۳/۰۱/۲۱</p> <p>تاریخ پذیرش: ۱۴۰۳/۰۳/۱۱</p> <p>تاریخ انتشار: ۱۴۰۳/۰۴/۳۰</p> <p>کلیدواژه‌ها: دیوان اشراف دیوان برید خیانت غزنویان</p>

استناد: حسینی، پرویز؛ حیدری، سلیمان (۱۴۰۳). بررسی رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان و اثرات آن بر ساختار حکومت غزنویان، پژوهشنامه تمدن ایرانی، ۶(۱)، ۴۵-۶۰.



## ۱. مقدمه

ساختار حکومت غزنویان از دو بخش عمده درگاه (دربار) و دیوان (دفتر) شکل یافته بود. سلطان در رأس همه تشکیلات مملکتی اعم از درگاه و دیوان قرار داشت (انوری، ۱۳۷۳: ۸). درگاه مقر و خانه سلطان و کاخ سلطنتی و آنجایی بود که سلطان سکنی گزیده و مقر و مرکز حکومت خود قرار داده بود (همانجا). درگاه محل استقرار مشاغل متعددی مانند شغل حاجبان، ندیمان، غلامان سرایی و تشکیلات سفارتی بوده، که کارگزاران آن مشاغل تحت فرمان مستقیم پادشاه بخشی از امورات کشور را اداره می نمودند. دیوان بخش گسترده دیگری از ساختار حکومت غزنویان را شکل می داد است. آن چه را که امروز به وزارتخانه معروف است، در آن روزگار دیوان می گفتند (انصاف پور، ۲۵۳۶: ۲۹۲). در دوره غزنویان دیوان‌های چندی مانند دیوان وزارت، استیفا، رسائل، اشراف، برید، و تشکیلات قضایی و انتظامی وجود داشتند، که وزیر یا خواجه بزرگ به نیابت از پادشاه بر آنها ریاست داشته است. تنها قانون حاکم بر جامعه قانون شاه یا استبداد شاهی بوده است (اسلامی، ۱۳۹۲: ۹). پادشاه برگزیده خداوند بوده که اطاعت مطلق زیردستان پادشاه از وی واجب شده بود، لذا به زیردستان پادشاه توصیه شده بود تا به پادشاه خویش وفادار بوده و به وی خیانت ن (غزالی، ۱۳۱۵: ۴۰).

## ۱-۱- بیان مسئله

با وجود توصیه‌های اندیشمندان دوره غزنوی به اطاعت مطلق زیردستان پادشاه از وی، اما شواهد فراوانی دال بر خیانت‌ورزیدن همه کارگزاران درگاهی نظیر ندیمان، حاجبان، غلامان سرایی و سفراء و همچنین کارگزاران دیوانی مانند وزراء، مستوفیان، قضات، امرای لشکری، در متون دوره غزنوی همواره وجود داشته، که هر کدام از این خیانت‌ها تأثیرات زیان‌آوری را بر کلیت و ساختار حکومت غزنویان برجای گذاشته‌اند. آنچه که اثرات خیانت‌ورزیدن کارگزاران دیوان‌های اشراف و برید را بر ساختار حکومت غزنویان نسبت به دیگر مشاغل متفاوت و زیانبارتر کرده بود، آن بود که در آن ساختار وظایف دیوان‌های اشراف و برید نسبت به سایر مشاغل از اهمیت و حساسیت بیشتری برای حفظ و تداوم مصالح شاهی برخوردار بوده است. مشرفان و صاحب‌بریدان وظیفه داشتند تا بر عملکرد کارگزاران همه مشاغل نظارت و بازرسی داشته باشند. آنان موظف بودند تا از عملکرد مثبت یا منفی کارگزاران دیگر مشاغل خبرگیری کرده و در وقت مقتضی در اختیار پادشاه قرار دهند. همچنین آنان وظیفه داشتند تا تحرکات دشمنان خارجی را زیر نظر گرفته و در وقت مقتضی شاه را از مقاصد و نقشه‌های آنها باخبر نمایند.

با وجود این وظایف مهم شغلی، گاهی برخی از مشرفان و صاحب‌بریدانی نیز بودند که وظایف خود را زیر پا گذاشته و بنابه دلایل متعددی آلوده به رفتارهای غیرمسئولانه و خیانت‌آمیز در شغل خویش می شدند. این پژوهش در تلاش است تا با واکاوی متون تاریخی-ادبی آن دوره، بتواند ضمن شناسایی مهم‌ترین وجوه خیانت، همراه با بررسی علل و زمینه‌های به وجود آورنده اعمال و رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان، به این پرسش پاسخ گوید که: چرا آثار رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان بر ساختار حکومت غزنویان شگرف و زیان‌بار بوده است؟ در پاسخ به پرسش فوق فرضیه زیر در نظر گرفته شده است: از آنجا که در ساختار حکومت غزنویان، مشرفان و صاحب‌بریدان وظیفه حساس بازرسی، نظارت، خبرگیری و خبررسانی از رفتار و عملکرد شغلی کارگزاران درگاهی و دیوانی را در داخل کشور برعهده داشتند، و همچنین این که آنان موظف بودند تا پادشاه را از اخبار و اطلاعات مربوط به امور خارجه آگاه نمایند، لذا پیامد رفتارهای خیانت‌آمیز آنان باعث شده بود تا اخبار و اطلاعات موثق به پایتخت ارسال نگردد، و این خود باعث می شد تا تصمیمات اتخاذ شده در پی آن اخبار، غلط و گمراه کننده باشند. رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان باعث می شد تا از یک طرف کارگزاران خائن بدون نظارت و ترس به خیانت‌های خود ادامه دهند، و از طرف دیگر در کار و مسئولیت کارگزاران خادم و وفادار نیز اخلاص بروز نماید. همچنین دشمنان خارجی نیز گاهی اوقات می توانستند از این وضعیت در جهت منافع

خود سود ببرند. عواقب رفتار آنان در مراحل حادثه، خود از جمله عوامل مهم در ضعف سیاسی و از بین رفتن یکپارچگی ارضی امپراتوری غزنویان شده بود.

## ۲-۱- پیشینه موضوع

در باب پیشینه موضوع، تاکنون نوشتاری تحت عنوان مقاله حاضر که بر روی رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان متمرکز شده باشد به رشته تحریر درنیامده است. در میان کتب تحقیقاتی، عمده‌ترین آن، تاریخ غزنویان (۲۵۳۶) اثر باسورث است. وی در کتاب خویش صفحاتی را به بحث پیرامون اهمیت و کارکرد دیوان‌های اشراف و برید اختصاص داده است، و در آن میان گاهی به چگونگی شکل‌گیری رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان نیز اشاراتی نموده است. جهانبخش ثواقب در چند مقاله (۱۳۹۵) و (۱۳۹۶)، عمدتاً بر علل اهمیت وجودی دیوان‌های اشراف و برید و کارکرد امنیتی آن برای مصالح حکومت‌ها تأکید نموده است. صدیقه‌جبری و سمیه‌زارع در مقاله‌ای (۱۳۸۸) به معرفی اجمالی دیوان اشراف و کارکرد آن پرداخته‌اند. امیرحسین حاتمی (۱۳۹۶) و شهناز مسلمی (۱۳۹۲)، نیز هر کدام در مقالاتی جداگانه، بحث خود را به بررسی کارکردهای امنیتی-انتظامی و اقتصادی این دیوان‌ها محدود نموده‌اند.

با مراجعه به عناوین مقالات یادشده، می‌بینیم که برخی از این مقالات به بررسی دیوان‌های اشراف و برید در ساختار حکومتی چندین سلسله پادشاهی پرداخته‌اند، و در آن میان به غزنویان نیز اشاراتی نموده‌اند. برخی دیگر از این پژوهش‌ها که معطوف به تاریخ غزنویان بوده‌اند، بررسی خود را به نگاه ابوالفضل بیهقی و تاریخ وی محدود نموده‌اند. همه این مقالات همراه با دیگر نوشته‌های در دسترس، بیشتر به بررسی ویژگی‌ها و جنبه‌های کارکردی این دیوان‌ها پرداخته‌اند.

مقاله حاضر متفاوت از پژوهش‌هایی است که تاکنون انجام گرفته است، و علاوه بر معرفی و بررسی علل اهمیت وجودی دیوان‌های اشراف و برید، بر رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان و اثرات آن بر ساختار حکومت غزنویان تأکید کرده است.

## ۳-۱- اهمیت پژوهش

در دوره پادشاهی غزنویان بخشی از رفتارهای شغلی مشرفان و صاحب‌بریدان آلوده به خیانت و جنبه‌های غیراخلاقی شده بود. یافته‌های این پژوهش نشان داد که تأثیرات این رفتارهای خیانت‌آمیز بر ساختار حکومت غزنویان شگرف و ماندگار بوده، چرا که بر ضعف سیاسی و از بین رفتن یکپارچگی ارضی آن سلسله اثرات زیانبار خویش را برجای گذاشته بود. از آن‌جا که تاکنون برای شناسایی این‌گونه از رفتارهای مشرفان و صاحب‌بریدان، و میزان اثرات آن بر ساختار حکومت غزنویان پژوهش مستقلی به رشته تحریر درنیامده است، لذا این نوشته می‌تواند در جای خود دارای اهمیت تاریخی باشد.

## ۴-۱- روش تحقیق

پژوهش حاضر با روش تاریخی، و مبتنی بر شیوه توصیفی-تحلیلی انجام گرفته است. شیوه گردآوری اطلاعات در این پژوهش به صورت کتابخانه‌ای است. در این شیوه ابتدا منابع اصلی و تحقیقات جدید براساس اهمیت و اعتبار گردآوری و طبقه‌بندی شده‌است، سپس براساس اولویت و اهمیت منابع، داده‌های موردنیاز پژوهش از طریق فیش‌برداری از آن‌ها گردآوری گردید. در مرحله بعدی این داده‌ها با یکدیگر مقابله و مقایسه گردید و تضادها و نواقص آن‌ها با بهره‌گیری از استنتاج عقلی برطرف گردید. در نهایت داده‌های گردآوری شده که صحت آن‌ها مورد یقین بود به شیوه تحلیلی به رشته نگارش درآمده و متناسب با ساختار پژوهش سازماندهی شدند.



## ۲. بحث و بررسی

به منظور بررسی رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان و دستیابی به اهداف مورد نظر در این پژوهش، ابتدا لازم آمد تا مباحثی راجع به مفهوم خیانت، چگونگی کارگرد، اهمیت وجودی و ویژگی‌های مشرفان و صاحب‌بریدان اختصاص داده شود.

### ۱-۲- مفهوم خیانت

معنی و مفهوم خیانت در جایگاه‌های گوناگون متفاوت است و در هر شرایطی می‌توان تعبیر متفاوتی از آن به دست داد، چنانکه در واژه‌نامه‌ها و فرهنگ‌لغت‌ها و دیگر متون تحقیقی جدید، از آن در معنای متعددی یاد گردیده است. در فرهنگ فارسی معین ذیل واژه «خیانت» این معانی آمده است: «غدر، مکر، نقض عهد و پیمان، بی‌وفایی، نمک به حرامی، نادرستی، بی‌دیانتی، دزدی، بی‌عصمتی، زناکاری، دغلی، دغلقاری» (معین، ۱۳۸۶: ۶۴۸/۱). ذیل «خیانت» در جایی دیگر، از معنی واژه «خیانت» این گونه یاد شده است: «انجام دادن عملی برخلاف قول و قرار، تعهد، دوستی یا عشق، و به زیان یا علیه طرف مقابل، با سوءاستفاده از اعتماد موجود و به سود خود» (انوری، ۱۳۸۳: ۵۱۰). خیانت در اصطلاح عرفا عبارت از خروج از مأمورات و ارتکاب منهیات حق، و ورود در حظوظ نفسانی، معنی گردیده است (سجادی، ۱۳۸۳: ۳۷۸). ذیل «خیانت». اگرچه معنای «خیانت» در لغت آن است که شخص در آنچه که او را در حفظ و نگهداری آن امین دانسته‌اند خیانت ورزد، اما معنای این اصطلاح در قرآن و فقه کمی تعمیم یافته و شامل مطلق تعدیات انسان از حد و مرز شرعی و تجاوز به حقوق دیگران و عدم رعایت حق حقیقی و اعتباری و تکوینی پروردگار یا انسان گردیده است (حاج‌سیدجوادی؛ و دیگران، ۱۳۹۱: ۳۵۷/۷-۳۵۶).

با اخذ وجوه مشترک همه معانی خیانت می‌توان گفت که خیانت نوعی ناراستی کردن در خصوص چیزی است که توقع اعتماد و امانت در آن رود. به عبارت دیگر زمانی می‌توان از خیانت سخن گفت که شخص تعهد و مسئولیتی (از هر سنخ) را پذیرفته و با حیله‌گری از ادای آن شانه خالی کرده و ضد آن را در پیش گرفته است. این مسئولیت می‌تواند در امور اخلاقی، شخصی، اجتماعی، اعتقادی، اقتصادی، سیاسی و غیره باشد (حیدری، بهرامیان، ۱۳۹۵: ۲).

در ساختار حکومت غزنویان، نگاه غالب به‌ویژه نگاه اندیشه‌وران آن دوران شامل نویسندگان متون تاریخی و ادبی به مفهوم خیانت آن بود که، در صورتی که کارگزاران و صاحبان مشاغل درگاهی و دیوانی مبادرت به هر نوع رفتار یا اعمالی در شغل خویش می‌نمودند که با نیت، فرامین و قوانین تصویبی شاه در تضاد قرار می‌گرفت، از آن تحت عنوان واژه «خیانت» تعبیر می‌نمودند. به بیان دقیق‌تر، هرگونه رفتار یا اعمالی که زیردستان پادشاه در انجام وظایف و کارکرد شغلی خود انجام می‌دادند که سبب نقض سوگند و ترک وفاداری پادشاه می‌شد از آن تحت عنوان واژه «خیانت» تعریف می‌گردید.

### ۲-۲- کارکرد مشرف و برید

اصطلاح «اشراف» به‌طور تحت‌اللفظی به معنای مراقبت از نقطه‌ای بلند است (بارتولد، ۱۳۶۶: ۱/۴۹۷). وجه تسمیه مشرف بدین خاطر بود که او مأموری با وظایف مختلف بازرسی بوده است. دیوان اشراف یکی از مهم‌ترین دواوین مملکتی بوده و وظیفه مهم آن تفتیش دقیق در اعمال و کردار وزیران و عمال دولت و سرداران سپاه بوده است (پرویز، ۱۳۶۳: ۳۷۲). صاحب دیوان اشراف که او را مشرف و مشرف‌مملکت هم نامیده‌اند، در اعداد ارکان دولت بوده و چند معاون داشته که او را در اداره امور یاری می‌کرده‌اند. این منصب در ولایات مملکت نیز نایبانی از طرف خود می‌فرستاده تا کارهای مربوط به دیوان اشراف را در آن ولایات انجام دهند. باید گفت که وظایف مشرفان به‌طور کلی عبارت از بازرسی در امور دیوانی و به‌ویژه در امر

استیفا و امور مالی بوده است (انوری ۱۳۷۳: ۱۵۰). عده زیادی از مشرفان نیز به نام «مشرفان درگاه»، همواره در دربار سلطان بودند و نسبت به کار وزیران و عمال بزرگ دولتی و درباریان و حتی فرزندان شاه نظارت مخفی داشتند. (Nazim, 1931: 144-145).

«برید» کلمه‌ای است فارسی و در اصل بریده‌دنب (بریده‌دم) بوده است. بعد کلمه برید را بدون قسمت آخرش استعمال کرده‌اند. این کلمه معرب شده و تخفیف یافته است (خوارزمی، بی تا: ۸۹). اصطلاح صاحب‌برید به مأموری که در شهرها اداره امور برید را تصدی می‌کرده اطلاق می‌شده است، و هر شهری صاحب‌بریدی داشته که اخبار را به وزیر یا سلطان اینها می‌کرده است و شغل چنین کسی را صاحب‌بریدی می‌گفته‌اند (انوری، ۱۳۷۳: ۱۸۷). از قدیم‌الایام پست و چپار در مشرق‌زمین فقط برای رفع حوائج دولت وجود داشته و مأموران پستی وظیفه داشتند تا اخبار مهمه را از پایتخت به ایالات برسانند و درباره همه اعمال مأموران محلی گزارش دهند (بارتولد، ۱۳۶۶: ۴۹۶/۱). هر صاحب‌برید در شهر خود خبرگزاری رسمی دولتی و رئیس برید بوده است و خبر را آشکارا و یا نهانی به وسیله نامه یا پیغام می‌فرستاده است. این دستگاه خبررسانی را دیوان برید از مرکز حکومت اداره می‌کرده است (ابوالمعالی، ۱۳۹۳: ۶۲). پس باید گفت که نظارت، بازرسی، تفتیش، خبرگیری و خبررسانی از وظایف عمده مشرفان و صاحب‌بریدان بوده است. برای آن که گزارش‌های مشرفان مرتباً به مقصد برسد، صاحب‌بریدان در ایالات از جانب پادشاه سمت مشرفی داشتند و گزارش‌ها به وسیله چپارهای سوار به پایتخت فرستاده می‌شد (پرویز، ۱۳۶۳: ۳۷۳). از این جهت دیوان اشراف تا حدودی با دیوان برید وظایف یکسانی داشتند.

در متون تاریخی-ادبی دوره غزنویان گاهی از لفظ اشراف مفهوم «اینهاء» و «جاسوسی» نیز اراده می‌شده است، و مشرف به جاسوس نیز اطلاق می‌گردید (انوری، ۱۳۷۳: ۱۵۳). همچنانکه گاهی به جای اصطلاح «صاحب‌برید» به اصطلاحات «صاحب‌خبر»، «منهی» و «جاسوس» نیز برخورد می‌نماییم (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۷۵؛ بارتولد، ۱۳۶۶: ۴۹۶/۱). اگرچه «برید» در لغت به معنی پیک و چپار به کار رفته است، و در برخی موارد در تاریخ بیهقی نیز در همین معنا به کار رفته است، اما در بسیاری از موارد، بیهقی آن را در معنی «مشرف» و «جاسوس» نیز به کار برده است، به ویژه در ترکیب «صاحب‌برید». طبق گزارشات تاریخ بیهقی، کار صاحب‌برید فقط نامه‌رسانی نبوده، بلکه آنان وظیفه داشتند تا اخبار مختلف سیاسی را گردآوری و گزارش نمایند، و از این رو «ریاست پست» معادل مناسبی برای این دیوان نبوده، بلکه مقامی چون «رئیس اطلاعات امروزی» مناسب بوده است (کرمی، ۱۳۸۸: ۲۷). این اشتراکات شغلی و تداخل معانی سبب گردیده تا بتوانیم مرز مشخصی بین وظایف هر یک از این دیوان‌ها قائل شویم، لذا مقاله حاضر به بررسی رفتارهای خیانت‌آمیز کارگزاران هر دو دیوان به‌طور توأمان اختصاص یافته است.

### ۳-۲- ویژگی‌های مشرف و برید

متون تاریخی-ادبی دوره غزنویان به‌ویژه آداب‌الملوک‌ها، به پادشاهان سفارش می‌کردند تا برای حفظ مصالح کشوری و قدرت مطلقه شاهی در انتصاب صاحبان و کارگزاران دیوان‌های اشراف و برید دقت نموده و کسانی را در این دیوان‌ها به کار گمارند که از ویژگی‌ها و صفات خاصی برای تصدی این مشاغل برخوردار بوده باشند. طبق سفارش آنان مشرف برای آن که از اعمال خیانت‌آمیز به‌دور باشد، بایستی از ویژگی‌هایی چون خردمندی، کفایت، خویش‌داری، امانت و خدای‌ترسی برخوردار بوده باشد، و تنها در آن صورت بود که پادشاه می‌توانست به چنین مشرفی اعتماد نماید و وی را ناظر بر اعمال دیگر کارگزاران دیوانی و درگاهی بدانند (میهنی، ۱۳۷۵: ۱۱۱). از آنجا که بر صاحبان دیوان‌های اشراف و برید واجب شده بود تا در انتصاب نمایان و مشرفان و صاحب‌بریدان سراسر نواحی و شهرهای قلمرو پادشاهی چندان دقت نمایند تا آنان نیز مورد اعتماد، کوتاه دست و نسبت به رعیت با عدالت باشند (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۷۳)، لذا وفاداری به سوگند شغلی و بحث ضرورت وجود اعتماد از ناحیه صاحبان آن دیوان‌ها، می‌توانست سلامت شغلی آنان را تضمین نماید. اشاره به خصایص و ویژگی‌های مشرف و صاحب‌برید در عبارات ذیل: «باید که این کار بر دست و زبان و قلم کسانی باشد

که بر ایشان هیچ گمان بد نبود، و به غرض خویش مشغول نباشند، که صلاح و فساد مملکت در ایشان بسته است» (همان: ۷۴). و نیز: «اگر بر معاملات و ناحیتی نایی فرستد مرد جلدکاران دانسته نصب کند... از درازدستی و اختزال بهره‌یزد و به خیانت عامل و گماشته و صاحب‌جمع همدستان نباشد و بغرض فاسد مشغول نگردد» (فخرمدبر، ۱۳۵۴: ۲۲-۲۱)، به روشنی مسئولیت آنان را در برابر منصب شاهی نشان داده، و عواقب رفتار آنان و اثرات آن را بر ساختار حکومت غزنویان بازگو می‌نماید.

در کنار همه خصایص و ویژگی‌هایی که برای مشرفان و صاحب‌بریدان برای اطمینان از آلوده‌نشدن آنان به رفتارهای خیانت‌آمیز برشمردیم، پرداخت دستمزدهای مکفی به آنان نیز گوشزد شده است (Nazim, 1931: 145). نظام‌الملک پیشنهاد می‌کند که، از آنجاکه کار مشرفان و صاحب‌بریدان بایستی پیگیری رفتارهای خیانت‌آمیز دیگر کارگزاران دیوانی و درگاهی باشد، لذا برای آن که خود آنان از رفتارهای خیانت‌آمیز در امان باشند، بایستی حقوق ماهیانه آنان در سطح مناسبی باشد. خواهجه معتقد بود که اگر با حقوق مکفی بتوانیم از خیانت‌ورزی و رشوه‌گرفتن مشرفان و صاحب‌بریدان جلوگیری نماییم، در نتیجه درست‌کاری آنان ده‌ها و شاید صدها برابر حقوق آنان به بیت‌المال کمک گردیده است (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۷۴-۷۳).

کلام آخر و تکمیلی که همه ویژگی‌ها و صفات مشرفان و صاحب‌بریدان را به صورت کلی و یک‌جا خلاصه نموده می‌توان در روایت ذیل جستجو نمود: «...امین کوتاه‌دست، خدای ترس و معاملات‌دان فرستد... دفتر معاملت به نایی راست‌قول و راست‌قلم دهد... و به مرسوم و واجبی که معین شده باشد، قناعت نگاه دارد و زیادتی طمع ندارد... و این جمله شرایط را بواجبی نگاه دارد تا سبب رستگاری دنیا و آخرت گردد» (فخرمدبر، ۱۳۵۴: ۲۸-۲۷). پس می‌بینیم که آداب‌الملوک‌ها با صحبت کردن از اطاعت بی‌قید و شرط از قدرت مطلقه پادشاه، خدای ترسی و درست‌کاری صاحبان و کارگزاران مشاغل درگاهی و دیوانی، و نیز پرداخت حقوق ماهیانه کافی به آنان، و همچنین با صحبت کردن از خیر و صلاح جامعه و رستگاری دنیا و آخرت، توجه به جایگاه خیانت را در دیوان‌های اشراف و برید و دیگر مشاغل دیوانی و درگاهی در ساختار دولت غزنویان تبیین می‌نمایند.

#### ۴-۲- ضرورت مشرف و برید

اهل قلم و به‌ویژه آداب‌الملوک‌نویسان دوره غزنوی نظم و قوام جامعه را در تقویت بنیان‌های سلطنت مطلقه شاه و سوق دادن جامعه به سوی اطاعت بی‌قید و شرط از پادشاه می‌دانستند. آنان هر نوع اعمال یا رفتاری که از سوی رعایای پادشاه یعنی کارگزاران دیوانی و درگاهی، سبب خدشه و آسیب به بنیان‌های قدرت مطلقه شاه می‌گردید را خیانت محسوب کرده و مذموم و محکوم می‌شمردند.

اگر در انگیزه‌ها و اهداف پادشاهان بزرگی همچون محمود غزنوی دقت شود، مسلم خواهد گردید که هدف وی از بنیان و بسط دیوان‌های اشراف و برید آن بوده است تا از آن به‌عنوان بازویی قدرتمند برای حفظ قدرت مطلقه‌اش استفاده نماید. به‌عبارت‌دیگر توسعه سلطنت مستبده در دوره پادشاهی وی با بسط مفرط دستگاه جاسوسی و فزونی عده منهبیان توأم و مربوط بوده است (بارتولد، ۱۳۶۶: ۱/۶۱۵). پس بدون تردید محقق بود که یک نظام جاسوسی مؤثر به قدرت مطلقه پادشاه کمک می‌کرد و او را قادر می‌ساخت تا در دایره اقتدار خویش بیشتر اعمال فشار کند، و از عملکرد مثبت یا خیانت‌آمیز کارگزاران کشوری و لشکری خود باخبر گردد (Wittfogel, 1957: 54-59). یک نظام جاسوسی نهادینه و قدرتمند می‌توانست زمینه‌های قیام و طغیان والیان، مقطعان و امیران نظامی خائن را خنثی کرده، و همچنین تحرکات و نقشه‌های دشمنان و کشورهای بیگانه را در حمله به قلمرو شاهی بی‌اثر نماید (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۸۸). بارتولد ضمن شرح نواقص دستگاه جاسوسی و صاحب‌خبری غزنویان، همچنین به نظام‌الملک که شغل صاحب‌خبر را یکی از قواعد نظام دولت و مملکت‌داری می‌شمارد حق می‌دهد. وی می‌نویسد که حذف دستگاه جاسوسی بدون آن که به‌جای آن نظارت مؤثر و

واقعی برقرار شود، ممکن بود فقط خودکامگی و بی‌بندباری شاهزادگان و والیان را شدیدتر و افزونتر سازد، (بارتولد، ۱۳۶۶: ۶۴۵/۱-۶۴۴).

متون دوره غزنویان بحث بیداری پادشاهان ایرانی از اوضاع و احوال کشوری را از ضروریات دانسته، و نقش مشرفان و صاحب‌بریدان را در این بیداری پادشاه بسیار مهم دانسته‌اند (عمر خیام، ۱۳۱۲: ۱۳). تشکیلات نظارتی و اهمیت وجودی مشرفان و صاحب‌بریدان از جمله نشانه‌های عدل و انصاف و بیداری پادشاهان شمرده شده و با آن توأم دانسته شده بود (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۷۵)، عدلی که به اعتقاد طرسوسی موجب بقا و تداوم پادشاهی بوده است (طرسوسی، ۱۹۹۲-۱۴۱۳: ۷۳). بنابراین بر پادشاهان عادل واجب شده بود که همواره از احوال همه آحاد جامعه، از مردمان عادی گرفته تا بزرگان و صاحب‌منصبان کشوری باخبر باشند. وجود دیوان‌های اشراف و برید در بیداری پادشاهان تا آنجا اهمیت داشت که وجود یک نفر صاحب‌خبر و وظیفه‌شناس را برای تقویت قوام ملک و پایه‌های سلطنت حتی بیش از ده‌ها امیر نظامی معتبر و لشکریان بزرگ تحت فرمانشان دانسته بودند (نخجوانی، ۱۹۶۴: ۲۴۰-۲۳۸).

سبک‌تگین در پند نامه‌ای به پسرش محمود بر لزوم توجه به مشرفان و صاحب‌خبران تأکید ورزیده، و وجود دیوان‌های اشراف و برید را برای تحکیم پایه‌های حکومت و مصالح شاهی ضروری دانسته است. وی به پسرش اندرز می‌دهد که دلیل پیدایش هر خلل و سستی در ارکان حکومتی ناشی از اغفال پادشاه و عدم اطلاع وی از اوضاع مملکتی بوده است (شبانکاره ای، ۱۳۷۶: ۴۱)، چنانکه در روایتی از بونصرمشکان، حتی جزئی‌ترین امورات مملکتی از نگاه خود سلطان محمود مخفی نمی‌ماند (جوزجانی، ۱۳۹۱: ۲۵۷). در قابوس‌نامه نیز اشاره شده است که سلطان مودود غزنوی نیز به وجود دیوان‌های اشراف و برید، در بحث بیداری پادشاه بسیار اهمیت می‌داده است، چنانکه در یک مورد که مشرف درگاه وی در انجام وظایفش دقت نظر لازم را مبذول نکرده بود، سلطان دستور داد تا وی را با زدن پانصد ضربه چوب مجازات نمایند (عنصرالمعالی، ۱۳۸۵: ۲۳۷). غرض سلطان مودود از تأدیب مشرف درگاهش آن بود تا مردم بدانند و هوشیار باشند که پادشاه پیوسته بیدار می‌باشد و امورات کشور را زیر نظر دارد (شبانکاره‌ای، ۱۳۷۶: ۸۴).

### ۳. رفتارهای خیانت‌آمیز مشرف و برید

اگرچه حضور مشرفان و صاحب‌بریدان در تمام شئون امپراتوری غزنوی می‌توانست پرده از اعمال خائنانه زیردستان پادشاه و تحرکات دشمنان خارجی بردارد، که از این لحاظ برای حفظ و تداوم ساختار دولت مفید بوده است، اما در آن میان مشرفان و صاحب‌بریدانی نیز بوده‌اند که بنابه دلایل متعددی آن جنبه‌های اخلاقی و مسئولانه شغل خویش را فراموش کرده و دچار رفتارهایی گردیدند، که از آن رفتارها در متون تاریخی-ادبی دوره غزنویان تحت عنوان واژه «خیانت» یاد گردیده است. آنان در گزارشاتی که از وظایف محوله خویش به پایتخت ارسال می‌نمودند راست و دروغ را به هم آمیخته و ذهنیت پادشاه را نسبت به وفاداری کارگزاران کشوری و لشکری دچار شک و تردید نمود، و در مناسبات خارجی نیز پیامدهای زیانباری را متوجه مصالح شاهی و کشوری می‌کردند.

تبدیل تدریجی کارکرد دیوان‌های اشراف و برید از یک نظام نظارتی نهادینه شده و خبرگزاری رسمی حکومتی به یک کارکرد خیرچینی و جاسوس‌محور که بعضاً به وسیله خود شاهان غزنوی دامن زده شده بود، از اسباب گسترش رفتارهای غیراخلاقی و خیانت‌آمیز در بین کارگزاران این دیوان‌ها شده بود. از جمله علل مهم در گسترش این گونه رفتارها آن بود که یوان‌های اشراف و برید علاوه بر اعضای رسمی خود، از طرق گوناگون دیگری نیز اطلاعات محرمانه را کسب می‌کردند، و از جمله خدمتکاران و غلامان صاحب‌منصبانی را که مورد نظر بودند با پول و امثال آن می‌فریفتند و اطلاعات لازم را از آنان بدست می‌آوردند (پرویز، ۱۳۶۳: ۳۷۳). از همان روزهای آغازین حکومت غزنویان، سلطان محمود که خود به جاسوسی نهادمند قانع نشده بود، یک نظام اطلاعاتی لایه لایه ایجاد کرده، و از نیروهای پراکنده مانند کدخدایان، حاجبان، فراشان، غلامان و کنیزکان، پیرزنان و مطربان نیز بهره می‌جست (حسن‌زاده، ۱۳۸۵: ۱۴۵-۱۴۴). گسترش این سیستم تا جایی بود که حتی

محرم‌ترین نزدیکان خود سلطان محمود مانند خواهرش حره‌ختلی و انوشنگین خاصه خادم که به قول بیهقی هیچ خدمتکاری به مانند وی به سلطان محمود نزدیکتر نبود، جاسوس و مشرف فرزندش مسعود بر وی بودند (بیهقی، ۱۳۷۶: ۱۸۸/۱). مسعود همچنین موفق شده بود که در دیوان رسالت نیز دو مشرف به نام‌های عبیدالله اسفراینی و بوالفتح حاتمی بگمارد، به طوری که این موضوع بر صاحب دیوان رسالت پوشیده مانده بود. عواقب خیانت آنان برای لو دادن اسرار دیوان رسائل چنان بود که بعدها که بونصرمشکان (رئیس دیوان رسائل) از موضوع مطلع شد با عصبانیت گفت که اگر می‌دانستم هر دو را از دیوان بیرون می‌کرم، چرا که دبیر خائن به‌درد نمی‌خورد (همان، ۲۲۲).

بیهقی این نمونه از رفتارهای مشرفان و صاحب‌بریدان را که بر پایه سیستم خبرچینی و جاسوس‌محور استوار شده بود را غیراخلاقی و خیانت‌آمیز دانسته و به‌شدت از آن متنفر بود. وی عمل سلطان مسعود را که بر عمویش عضدالدوله یوسف بن سبکتگین مشرف می‌گمارد را تقبیح می‌کند، زیرا این مشرف که طغرل نام داشت از غلامان خاص یوسف بوده که در نزد یوسف به مقامات والایی دست پیدا کرده بود و یوسف پدران از او مراقبت کرده و حتی او را از فرزندانش بیشتر دوست می‌داشت (همان: ۳۹۹). بیهقی غیر از این که عمل سلطان مسعود را تقبیح می‌کند، رفتار طغرل را نسبت به ولی‌نعمت خود یعنی یوسف بن سبکتگین در قالب کفران نعمت به باد مذمت می‌گیرد و این عمل را نهایت ناسپاسی و ناجوانمردی به حساب می‌آورد (همان: ۱۱۴). پیامد چنین سیستم غیراخلاقی و جاسوس‌محور چنان ناگوار بود که از جمله در زمان حاکمیت سلطان مسعود، جو بدبینی و سوءظن، اتهام بی‌مورد و عدم اعتماد به مقامات بالا و پایین به قدری گسترش داشت که تمامی هم‌وغم افراد در جهت رفع این بدبینی و اتهام، و جلب اطمینان صاحبان قدرت نسبت به خود اختصاص پیدا کرده بود (حجازی،

۱۳۸۷: ۱۰). این تعداد جاسوسی‌ها و مشرفی‌ها در ارتباطات افراد نشانگر فضای ناسالم و غیر قابل اعتماد در یک ساختار از پایه بیمار بوده است (صحرائی، میرزایی‌مقدم، ۱۳۹۰: ۱۲۵). به‌خاطر همین رفتارهای غیراخلاقی و خیانت‌آمیز بود که مشرف همیشه به‌منزله یک بازرس و مفتش دولتی و ناظر بر امور مملکت نبوده، بلکه چون بازرسی و خبرچینی را با هم آمیخته بودند، گاه مشرفان و صاحب‌خبران وجهه چندان خوشایندی در میان مردم نداشتند (موسوی، ۱۳۷۸: ۵۸).

مشرفان و صاحب‌بریدان می‌توانستند با رفتارهای خیانت‌آمیز خود بر منصب وزیر اثرگذار بوده، و دیوان وزیر و به طبع آن مصالح شاهی را با مشکلات سیاسی و مالی فراوانی روبرو نمایند. گاهی اوقات وزیران لایق و باتدبیر برای نظارت بر دولتیان فرودست خویش از مشرفان و صاحب‌بریدان استفاده می‌نمودند. از آنجا که مسئولیت نهایی جمع‌آوری درست مالیات‌ها با وزیر بود و وی می‌بایست از هرگونه زدوبند میان مقامات دولتی و عاملان ولایات جلوگیری نماید، لذا به وسیله نظام برید و دستگاه اشراف با دقت ممکن بر کار گردآورندگان مالیات یا عمال مراقبت می‌نمودند (باسورث، ۲۵۳۶: ۶۹/۱). این توصیف باسورث در صورتی به بهبود شبکه مالیاتی و افزایش درآمد کشور کمک می‌نمود که مشرف و برید نیز به قول فخرمدبر: «به خیانت عامل و گماشته و صاحب‌جمع هم‌داستان نباشد و به غرض فاسد مشغول نگردد» (فخرمدبر، ۱۳۵۴: ۲۲-۲۱). وزیر تنها با کمک شبکه نظارتی مسئول می‌توانست از درستی دولتیان فرودست مطمئن باشد و از هرگونه زدوبند آنان با عاملان ولایات جلوگیری نماید، اما اگر مشرف و برید نیز آلوده به خیانت باشند، قطعاً در گردآوری مالیات بی‌نظمی بروز خواهد کرد (باسورث، ۲۵۳۶: ۶۹/۱). همچنین گاهی اوقات مشرفان و صاحب‌بریدان بدکردار با گزارشات دروغین خود ذهنیت پادشاه را نسبت به وفاداری منصب وزیر مخدوش می‌نمودند. به‌عنوان مثال در گزارشاتی که در رابطه با خواجه‌احمد بن عبدالصمد برای سلطان مسعود فرستادند، آمده بود که چون سلطان مسعود از ناحیه رخدادهایی مانند لشکرکشی به طبرستان، شورش خوارزم و حمله سلجوقیان به خراسان دچار ناکامی‌هایی شده بود، همه آن ناکامی‌ها را از بی‌تدبیری و نصیحت‌های بدخواهانه از سوی وزیرش خواجه‌احمد بن عبدالصمد دانست. در این اوضاع و احوال آنچه مزید بر علت شد و بر بدگمانی پادشاه افزود آن بود که خبرچینان و جاسوسان بدکردار چنین رساندند که خواجه احمد با دشمنان پادشاه مکاتبه دارد و سبب هجوم سلجوقیان به خراسان گردیده است (بیهقی، ۱۳۷۶: ۷۱۹/۲). بیهقی از قول بونصرمشکان حکایت می‌کند که از خواجه‌احمد تا آن زمان

هیچ‌گونه رفتار خیانت‌آمیزی دیده نشده بود، زیرا که وی همه وظایف محوله و مأموریت‌های سیاسی و نظامی خویش را با موفقیت به انجام رسانده بود، اما این گزارشات دروغین همراه با فضای حسادت و توطئه درباریان، بدگمانی‌ها را در دل پادشاه اجتناب‌ناپذیر نموده بود (همان: ۷۲۰-۷۱۹). بونصر حکایت می‌کند که من همه خدمات پسندیده و نصایح خیرخواهانه خواجه‌احمد را در رتی و فتق امور به سلطان گوشزد کرده و فهماندم که بدگمانی به چنین وزیر خیرخواهی آن‌هم در نتیجه سخنان و گزارشات خبرچینان و جاسوسان بدکردار، پیامدی جز گرایش وی به ریاکاری و نان به نرخ روز خوردن ندارد و صواب و صلاح و مصلحت پادشاه و کشور در آن میان گم خواهد گردید (همان: ۷۲۲).

دیگر خیانت‌های مشرفان و صاحب‌بریدان و گزارشات دروغین آنان را می‌توان راجع به دیوان‌عرض دنبال نمود. اگرچه پادشاهان غزنوی با بهره‌گیری از نظام جاسوسی گسترده خود می‌توانستند از رفتارهای خیانت‌آمیز فرماندهان نظامی خویش و اقدام آنان به شورش و استقلال‌طلبی پیشگیری نمایند (باسورث، ۲۵۳۶: ۱۰۳/۱)، که این امر قطعاً برای مصالح شاهی مفید بوده‌است، اما گاهی اوقات اتفاق می‌افتاد که آنان با گزارشات دروغین خود خسارات جبران‌ناپذیری را متوجه مصالح شاهی و کشوری می‌نمودند. غازی سپهسالار لشکر خراسان و اریارق و احمد ینالتگین سپهسالاران لشکر هندوستان از جمله بزرگانی بودند که قربانی چنین گزارشاتی گردیدند. حقیقت آن بود که سلطان مسعود به‌هیچ‌وجه قصد آن نداشت تا در حق سپهسالار غازی ظلمی نماید و یا بخواهد او را از بین ببرد (بیهقی، ۱۳۷۶: ۳۶۷/۱)، اما گزارشات مشرفان و صاحب‌خبران باعث گردید تا غازی دستگیر و به فرمان پادشاه به قتل رسد. بیهقی علت قتل غازی را گزارشات دروغین مشرفان و صاحب‌خبران بدکردار می‌داند و می‌نویسد: «و یکی ده می‌کردند و دروغ‌ها می‌گفتند و باز می‌رسانیدند تا دیگر پر شد و امیر را دل بگرفت» (همان: ۳۶۸). همچنین گزارشات مکرر دروغینی که از خودسری و خیانت‌های مالی انجام شده توسط احمد ینالتگین سپهسالار هندوستان، به‌وسیله عامل هندوستان به‌نام ابوالحسن‌علی قاضی شیراز و مشرفان و صاحب‌بریدان بدخواه و منفعت‌طلب طرفدار وی جعل شده و به مرکز ارسال گردیده بود (همان: ۶۰۸)، اسباب بدبینی سلطان مسعود از احمد را فراهم نمود. نتیجه آن شد که احمد ینالتگین احتمالاً از ترس مجازات‌شدنش به‌وسیله سلطان، راه قیام و طغیان را درپیش گرفت، و برای سلطان نیز چاره‌ای جز سرکوبی و قتل وی باقی نماند (Habib, 1927: 601). بیهقی نوشت: «که مرد را تباه کردند تا از راه راست بگشت و راه کژ گرفت» (بیهقی، ۱۳۷۶: ۴۳۰/۱). وی در جای دیگری نوشت: «و به ستم مردی را عاصی کردند که سبب فتنه خراسان و قوت‌گرفتن ترکمانان بود» (همان: ۶۰۵). اریارق دیگر سپهسالار لشکر هندوستان نیز از دیگر بزرگانی بود که قربانی چنین گزارشاتی شده بود. باوجود آن‌که خواجه بزرگ ابوالقاسم‌احمد میمنندی در مورد قابلیت‌ها و نیاز مبرم کشور به سردارانی مانند وی و نیز وفاداری و قابل‌اعتماد بودنش به سلطان گزارش داده بود (همان: ۳۵۷-۳۵۶)، اما گزارشات مشرفان و صاحب‌خبران بدکردار بر ذهن پادشاه تأثیرات خود را گذاشته بود (همان: ۳۵۲). ادیب پیشاوری در پاورقی کتاب بیهقی و در حاشیه این ماجرا، شکست‌های آتی سلطان مسعود از سلجوقیان و از دست رفتن بخش وسیعی از قلمرو امپراتوری را به بی‌تدبیری سلطان مسعود نسبت داده و می‌نویسد که اگر سلطان به‌جای گوش دادن به سخنان دروغین مشرفان و صاحب‌خبران بدکردار به تدابیر پیر کارکشته‌ای مانند خواجه بزرگ ابوالقاسم‌احمد میمنندی عمل می‌نمود و به‌راحتی سرداران باقابلیت نظامی خویش را بدون هیچ‌گونه خطا و خیانتی از میان بر نمی‌داشت، یقیناً می‌توانست از عهده تهاجمات سلجوقیان به قلمرو خویش برآید (همان: ۳۵۷).

مشرفان و صاحب‌بریدان وظیفه داشتند تا بر اعمال والیان ایالات و ولایات کشور نیز نظارت داشته باشند. آنان می‌توانستند با عمل نمودن به وظایف خویش مصدر خدمات ارزنده‌ای باشند، چنانکه در روزگار سلطان مسعود، والی خراسان به نام ابوالفضل سوری سخت مشغول ظلم و جور و تاراج مردم خراسان شده بود. صاحب‌برید شهر نیشابور به‌نام ابوالفضل جمعی، آن‌چه از ظلم و جور سوری بر مردم نیشابور می‌گذشت را با شجاعت تمام به سلطان گزارش نمود. همین گزارشات صاحب‌برید وظیفه‌شناس بود که سلطان را از عمق فاجعه نیشابور از سوی ستم‌های سوری باخبر نمود و چنان بر دل سلطان

اثر نهاد تا اینکه وی تصمیم گرفت که سوری را از والی‌گری منطقه خراسان عزل نماید (همان: ۶۲۷). این درحالی بود که برخی دیگر از مشرفان و صاحب‌بریدان با سکوت کردن در برابر مظالم والیان و یا ساخت و باخت با آنان به وظایف شغلی خویش خیانت می‌کردند، چنانکه بجز ابوالفضل جمعی، دیگر مشرفان و صاحب‌بریدان خراسان در برابر مظالم سوری سکوت اختیار کرده بودند: «و منهبیان را زهره نبودی که حال سوری را به‌راستی آنها کردند» (همان، ۶۲۵). شبانکاره‌ای نیز از پیرزنی در شهر فوشنج از توابع خوارزم یاد می‌کند که به دادخواهی به نزد سلطان محمود رفته و از اینکه عامل شهر فوشنج به‌نام مظفر بن طاهر تنها منبع معاش وی یعنی قطعه‌زمین زراعی‌اش را به بهانه‌های مختلف از وی گرفته بود شکایت نمود. سلطان به او گفت که چرا پیش شحنة و قاضی که ما در آن شهر گماشته‌ایم نرفته‌ای، و همچنین چرا صاحب‌خبر این جریان را به ما گزارش نکرده است. پیرزن در جواب سلطان اظهار نمود که همگی ایشان از عامل آن شهر می‌ترسند. سلطان غیر از احضار و بازخواست عامل، شحنة و قاضی شهر فوشنج، صاحب‌برید آن شهر را نیز احضار و از شغل خویش معزول نمود (شبانکاره‌ای، ۱۳۷۶: ۶۲-۶۱). این روایت می‌رساند که از دیدگاه سلطان محمود، هرگونه اهمال و سهل‌انگاری در انجام وظائف از ناحیه صاحب‌خبران، حتی در جزئی‌ترین امورات کشوری به‌منزله خیانت به مصالح شاهی قلمداد گردده و مستوجب مجازات بوده است. نمونه‌ای دیگر از رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان را می‌توان در وظیفه نظارتی آنان بر تشکیلات قضایی کشور جستجو کرد. به‌یقین یکی از مهم‌ترین علل طولانی‌تر شدن مدت‌زمان فرمان‌روایی خاندان‌های حکومت‌گر، داشتن تشکیلات قضایی با محوریت راستی، عدل و انصاف بوده است. این مهم زمانی محقق بود که دیوان‌های اشراف و برید نظارت ویژه‌ای را بر آن تشکیلات اعمال می‌نمودند (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۴۸). قضات به‌عنوان منصوبان پادشاه بر جان و مال مردم مسلط بودند، و همه احکام صادره از محکمه قضا حکم پادشاه قلمداد شده و لازم‌الاجرا بشمار می‌رفت. قضات آینه تمام‌نمایی از پادشاهی‌ای عادل و بیدار یا ظالم و غافل به‌شمار می‌رفتند، بنابراین در صورتی که به اعمال خیانت‌آمیزی مانند رشوه‌خواری روی می‌آوردند، خیانت آنان به حساب پادشاه و منصب شاهی نوشته می‌شد. با توجه به چنین پیامدهایی بود که می‌توان به اهمیت تشکیلات نظارتی اشراف و برید در شغل قضا پی برد. باید دانست که برخی از مشرفان و صاحب‌بریدان با قضات ساخت‌و‌باخت می‌کردند، و یا در برابر رفتارهای خیانت‌آمیز آنان سکوت می‌کردند. چنانکه در مورد دادخواهی پیرزنی در شهر فوشنج (از ناحیه خوارزم) از حاکم آن شهر، دیدیم که سلطان محمود غیر از صاحب‌برید، همچنین قاضی آن شهر را نیز به دلیل عدم دفاع از حقوق مردم مظلوم از کار برکنار نمود. این بدان معناست که صاحب‌برید آن شهر اعمال خیانت‌آمیز قاضی را نیز مشاهده کرده بود، ولی آن را به پادشاه گزارش نکرده بود (شبانکاره‌ای، ۱۳۷۶: ۶۲-۶۱). همچنین می‌توان از تبانی و توطئه مشرفان و صاحب‌بریدان با عامل و قاضی هندوستان (بوالحسن علی قاضی شیراز) علیه وفاداری احمدینالتگین (سپهسالار هندوستان) نیز یاد نمود (بیهقی، ۱۳۷۶: ۶۰۸/۱). آنان گزارشات خویش را در وقت مقتضی به اطلاع پادشاه نمی‌رساندند و پادشاه را در اغفال و بی‌خبری نگاه می‌داشتند. نظام‌الملک می‌نویسد: «اگر پادشاه عادل بودی و در کارها بیدار بودی، حاکم [قاضی] راست‌رو بودی. چون حاکم [قاضی] راست‌رو نیست، دانستم که پادشاه غافل است» (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۸۹). پس رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان در نادیده گرفتن خیانت از سوی قضات، نه‌تنها خسارات زیادی را متوجه جان و مال و اخلاقیات عمومی جامعه می‌نمود، بلکه می‌توانست موقعیت مسلط شاه را نیز در انظار عمومی به خطر اندازد.

دیگر رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان را می‌توان در مناسبات خارجی، از جمله تشکیلات سفارتی دنبال نمود. تشکیلات سفارتی از جمله مشاغل درگاهی به‌شمار می‌رفت و سلاطین غزنوی خود شخصاً امور مربوط به سفارت را در اختیار داشتند (Nazim, 1931: 127). در طی قرون متمادی حکومت‌های ایرانی از روزگار باستان تا به دوره مورد بحث

یعنی دوره غزنویان، بنا به ضرورت‌های سیاسی، نظامی، اقتصادی و غیره، هیأت‌های سفارتی خود را به دیگر کشورها گسیل می‌کردند (نظامی عروضی‌سمرقندی، ۱۳۷۲: ۳۹-۴۰). در این مأموریت‌ها، زبان و سیرت و خرد و رأی سفیر، دلیل بر زبان و سیرت و خرد و رأی پادشاه به‌شمار می‌رفته است (نظام‌الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۱۱۷؛ ابوالمعالی، ۱۳۹۳: ۲۵۴-۲۵۲). عادت پادشاهان ایران آن بود که چون قصد می‌کردند که سفیری را به دربارهای دیگر شاهان جهان بفرستند، جاسوسی را با وی می‌فرستادند تا همه حرکات و گفته‌های او را زیر نظر گرفته و در وقت مراجعت به اطلاع شاه برساند، تا صداقت و درستی یا خیانت و نادرستی سفیر برای شاه مشخص گردد (جاحظ، ۱۳۴۳: ۱۷۸-۱۷۷؛ غزالی، ۱۳۱۵: ۹۰-۸۹). آوردنده‌اند که ریخته‌شدن خون‌های بسیار، کشته‌شدن سپاهیان زیاد، هتک حرمت ناموس بسیار، غارت اموال، و بسیاری از عهدوپیمان‌ها که شکسته شده، همه بر اثر خیانت یا دروغ‌گویی سفیری بوده است (جاحظ، ۱۳۴۳: ۱۷۸؛ ابن‌الفراء، ۱۳۶۳: ۴۳). گاهی زبان‌های وارده از عواقب خیانت سفیر تا حدی بود که غزالی معتقد شد که همه ویرانی مملکت از خیانت سفیر است (غزالی، ۱۳۱۵: ۸۹). اگرچه نمونه‌ای عینی از خیانت مشرفان و صاحب‌بریدان در رابطه با تشکیلات سفارتی در منابع به چشم نیامد، اما توصیفات بالا نشان می‌دهد که به دلیل آگاهی شاهان غزنوی از سابقه و پیامدهای زینبار چنین خیانت‌هایی بوده است که آنان همواره مشرفی را همراه سفیر می‌نمودند، چنانکه هنگامی که سلطان مسعود برای عرض تبریک و تهنیت خلافت‌قائم، سفیری را به دربار خلافت اعزام کرد، مشرفی را به صورت مخفیانه با وی همراه نموده بود تا حرکت سفیر را زیر نظر داشته باشد. (بیهقی، ۱۳۷۶: ۴۶۳/۱).

دیگر امورات خارجی، جنگ‌ها و تحرکات دشمنان خارجی بودند، که مشرفان و صاحب‌بریدان در آن‌ها نقش چشمگیری داشتند. آنان می‌توانستند با جمع‌آوری اطلاعات موثق از موضع دشمن نقش عمده‌ای در پیروزی‌های سلطان ایفا نمایند، چنانکه از دلایل مؤثر در تصرف خوارزم توسط سلطان محمود، همین نقش مثبتی بود که مشرفان و صاحب‌خبران ایفا نمودند (عقیلی، ۱۳۶۴: ۱۶۹). همچنین مشرفان و صاحب‌بریدان می‌توانستند سلطان را از تحرکات مخفیانه دشمنان باخبر سازند، چنانکه ابوالعباس مأمون خوارزمشاه و قراخانیان قصد آن داشتند تا به‌صورت مخفیانه علیه سلطان محمود متحد گردند، اما مشرفان و صاحب‌خبران درستکار سلطان را از تحرکات آنان آگاه نمودند، و سلطان نیز با اقدامات به‌موقع و دیپلماسی مؤثری که انجام داد موفق گردید تا از اتحاد و قدرتمندتر شدن آنان جلوگیری نماید (بیهقی، ۱۳۷۶: ۱۰۳۴/۲). در مقابل، مشرفان و صاحب‌بریدانی نیز بودند که منافع شخصی را بر مصالح شاهی و استقلال و تمامیت ارضی کشور ترجیح داده و به همکاری با دشمنان خارجی کشیده می‌شدند. بوالفتح حاتمی که در سال ۴۲۹ق به نیابت از بونصرمشکان صاحب‌برید هرات شده بود، یک سال بعد به اتهام همکاری با ترکمان از سمت خویش معزول و برای حبس به قلعه برکژ از نواحی پرشور در هندوستان فرستاده شد (همان، ۸۹۵). باخرزی گزارش می‌دهد که بوالفتح حاتمی بعدها در دوره حکومت سلجوقیان به مقام صاحب‌بریدی هرات رسیده بود (باخرزی، ۱۳۴۸-۱۹۳۰: ۱۵۷). همچنین از جمله زمینه‌های فرصت‌یابی هارون بن‌آلتوتناش خوارزمشاه در مسیر استقلال‌طلبی و تدارک شورش، و اتحاد با دشمنانی چون سلجوقیان، ساخت و باخت صاحب‌برید خوارزم با وی، و گزارشات دروغین صاحب‌برید به سلطان در رابطه با وفاداری هارون بوده است (بیهقی، ۱۳۷۶: ۱۰۴۶/۲).

همین بوالفتح حاتمی یک‌بار دیگر نیز به دلیل پوشیده نداشتن راز ندیم پادشاه (عبدوس)، در مورد نقشه فروگیری آلتوتناش خوارزمشاه به‌وسیله سلطان مسعود، به‌امر پادشاه به پانصد ضربه چوب محکوم و از مقام ریاست اشراف بلخ معزول شده بود (همان: ۴۸۸). چون عبدوس به بوالفتح اعتماد کرده و راز پادشاه را با وی در میان نهاد، وی نیز آن را با بومحمد مسعودی (وکیل خوارزمشاه) در میان نهاد و هدیه‌ای نیکو دریافت داشت (همان: ۴۸۷). بدین ترتیب خوارزمشاه نیز از طریق وکیل خود از ماجرا باخبر گردید. عواقب رفتار مشرف (بوالفتح) وخیم بود، چون نه تنها ذهنیت سلطان را نسبت به ندیم مورد اعتماد خود مغشوش نموده بود، طوری که سلطان عبدوس را به شدت مورد سرزنش قرار داده و وی را خائن خطاب



کرد (همان: ۴۹۴-۴۹۳)، بلکه در ایجاد حس بدبینی در وجود آلتونتاش نسبت به وفاداری سلطان مسعود و احتمال شورش وی، و نیز به خطر افتادن وحدت ارضی امپراتور نیز مؤثر بود.

در خاتمه باید اضافه کرد که هرچند که نظامی عروسی سمرقندی در کتاب چهارمقاله، ضمن آنکه وجود دیوان برید را از ضروریات ملک‌داری شمرده است، و دلیل عدم استفاده سلجوقیان از دیوان برید را از نحوه زندگی بیابان‌نشینانی آن قوم و عدم اطلاع از شیوه‌های کشورداری و مدنیت دانسته است (نظامی عروسی سمرقندی، ۱۳۷۲: ۴۰)، اما به نظر می‌رسد که آلبارسلان سلجوقی از جنبه‌های غیراخلاقی و خائنانه شغل صاحب‌خبری که در دوره غزنویان رایج بوده، اطلاع داشته است. وی دریافته بود که برخی از صاحب‌خبران به فساد و رشوه گرفتار شده بودند، که در نتیجه خیانت آنان اخبارهای غیرموثقی به مرکز مخابره و منعکس می‌شد، و این امر در جای خود باعث می‌شد که نتایج و پیامد تصمیمات اتخاذ شده در طی آن اخبار برای مصالح شاهی و کشوری زیانبار باشد (نظام الملک طوسی، ۱۳۷۷: ۸۳؛ بنداری اصفهانی، ۲۵۳۶: ۷۶). به نظر می‌رسد که به دلیل اثرات زیانبار رفتارهای خیانت‌آمیز و غیراخلاقی صاحب‌خبران بوده است که آلبارسلان سلجوقی عدم استفاده از دیوان برید را بر ضرورت وجودی آن ترجیح داده بود.

#### ۴. نتیجه‌گیری

هدف اصلی این نوشتار شناسایی وجوه خیانت، همراه با بررسی علل و زمینه‌های پدیدآور اعمال و رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان، و نیز میزان اثرات آن رفتارها بر ساختار حکومت غزنویان بوده است. این پژوهش نشان داد که خیانت‌هایی از نوع دروغ‌گویی، رشوه‌خواری، توطئه و دسیسه‌چینی، سکوت در برابر صاحبان قدرت و نظایر آن در میان مشرفان و صاحب‌بریدان رواج داشته است. صفاتی مانند ثروت‌اندوزی، رقابت، جاه‌طلبی، طمع، حسادت و ترس، از علل و عوامل اصلی این‌گونه رفتارها بوده است، که در بستر تحولات تاریخی در جنبه‌های گوناگون سیاسی، اجتماعی، نظامی، اقتصادی، و مذهبی برآمده از ساختار استبدادی و مطلقه سلطنت غزنویان پدیدار گشته بودند. اثرات این‌گونه رفتارها بر عملکرد شغلی کارگزاران درگاهی و دیوانی، و نیز مناسبات خارجی، و به‌طور کلی بر کلیت و ساختار سلطنت غزنویان قابل مشاهده و هویدا بوده است. رفتارهای خیانت‌آمیز مشرفان و صاحب‌بریدان سبب مخدوش کردن ذهنیت پادشاهان غزنوی نسبت به وفاداری کارگزاران کشوری و لشکری، ایجاد اخلال در عملکرد شغلی کارگزاران درگاهی و دیوانی، گسترش فضای بدبینی و سوءظن و توطئه، و همچنین اسباب بسیاری از فتنه‌ها، عزل‌ها و مصادره‌ها، فروگرفتن‌ها و قتل‌ها در بین کارگزاران وفادار حکومتی شده بود. چنانکه در نتیجه گزارشات دروغین آنان، سلطان مسعود با فروگرفتن و قتل امرای نظامی قابلی چون ینالتگین، غازی، اربارق و امثال آنان بنیه نظامی کشور را در برابر تهاجمات سلجوقیان تضعیف نمود. همچنین رفتارهای خیانت‌آمیز آنان زمینه‌های خیانت‌ورزیدن کارگزاران خائن کشوری، و نیز پیشبرد مقاصد و نیات دشمنان خارجی را مهیا نموده بود. اعمال خیانت‌آمیز آنان در مراحل حاد و حساس‌تر، خود از جمله عوامل عمده‌ای شده بود که زمینه‌های ضعف سیاسی و ازبین رفتن وحدت و یکپارچگی ارضی امپراتوری غزنویان را به ارمغان آورده بود.

## منابع

- ابوالعالی، نصرالله منشی. (۱۳۹۳). کلیله و دمنه. تصحیح مجتبی مینوی. تهران: آوای مهدیس.
- ابن الفراء (۱۳۶۳) *رسل الملوك (سفیران)*. مصحح و مؤلف صلاح‌الدین منجمد. ترجمه پرویز اتابکی. تهران: سازمان انتشارات و آموزش انقلاب اسلامی.
- اسلامی، روح‌اله. (۱۳۹۲). «تکنیک‌های دیپلماتیک این‌فرا» *پژوهش نامه ایرانی سیاست بین‌الملل*. سال اول. شماره ۲. صص ۲۲-۱.
- انصاف‌پور، غلامرضا. (۲۵۳۶). *ساخت دولت در ایران (از اسلام تا یورش مغولان)*. تهران: امیر کبیر.
- انوری، حسن. (۱۳۸۳). *فرهنگ روز سخن*. تهران: سخن.
- انوری، حسن. (۱۳۷۳). *اصطلاحات دیوانی دوره غزنوی و سلجوقی*. ج ۲. تهران: کتابخانه طهوری.
- باخرزی، ابی‌الحسن علی بن الحسن. (۱۳۴۸-۱۹۳۰). *دمیة القصر و عصره/اهل العصر*. حلب: مطبعته العلمیة.
- بارتولد، و.و. (۱۳۶۶). *ترکستان نامه (ترکستان در عهد هجوم مغول)*. ترجمه کریم کشاورز. ج ۱ و ۲. تهران: آگاه.
- باسورث، کلیفورد ادموند. (۲۵۳۶). *تاریخ غزنویان*. ترجمه حسن انوشه ج ۱. تهران: امیر کبیر.
- بنداری اصفهانی، فتح‌بن علی. (۲۵۳۶). *تاریخ سلسله سلجوقی (زبده النصره و نخبه العصر)*. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- بیهقی، ابوالفضل محمد بن حسین. (۱۳۷۶). *تاریخ بیهقی*. تصحیح منوچهر دانش‌پژوه. ج ۱ و ۲. تهران: هیرمند.
- پرویز، عباس. (۱۳۶۳). *تاریخ دیالمه و غزنویان*. ج ۲. تهران: شرکت چاپ و انتشارات علمی.
- ثواقب، جهانبخش. (۱۳۹۵). «نظام خبررسانی و جاسوسی و نقش آن در تاریخ میانه ایران». *تاریخ ایران*. شماره ۱۹. صص ۱-۲۶
- \_\_\_\_\_ (۱۳۹۶). «کارکرد سیاسی-امنیتی دیوان برید در اختلافات اسلامی». *فصلنامه علمی-پژوهشی تاریخ فرهنگ و تمدن اسلامی*. سال هشتم. شماره ۲۶. صص ۱۱۶-۹۱.
- جابری، صدیقه، زارع، سمیه. (۱۳۸۸). «سابقه دیوان اشراف و نمود آن در تاریخ بیهقی». *فصلنامه دانشکده ادبیات و علوم انسانی*. سال چهارم. شماره ۱۴ و ۱۵. صص ۵۰-۳۳
- جاحظ، ابو عثمان عمر بن بحر. (۱۳۴۳). *تاج*. ترجمه محمد علی خلیلی. تهران: کتابخانه ابن سینا.
- جوزجانی، قاضی منهج سراج. (۱۳۹۱). *طبقات ناصری*. ج ۳. کابل: بنیاد فرهنگی جهان داران غوری.
- حاتمی، امیر حسین. (۱۳۹۶). «تحول کارکرد دیوان اشراف (نظام بازرسی و جاسوسی) در دوره غزنوی و سلجوقی». *فصلنامه علمی ترویجی مطالعات تاریخ انتظامی*. سال چهارم. شماره سیزدهم. صص ۸۴-۶۵
- حاج سیدجوادی، احمدصدر و دیگران. (۱۳۹۱). *دایرةالمعارف تشیع*. ج ۷، تهران: حکمت.
- حجازی، بهجت‌السادات. (۱۳۷۸). «روان‌شناسی شخصیت در تاریخ بیهقی». *فصلنامه علمی پژوهشی کاوش نامه*. سال نهم. شماره ۱۶. صص ۳۹-۹.
- حسن‌زاده، اسماعیل. (۱۳۸۵). «ساختار و عملکرد سپاه غزنویان». *پژوهش نامه علوم انسانی (دانشگاه شهید بهشتی)*. شماره ۵۲. صص ۱۵۲-۱۱۵.
- حیدری، مهدی، بهرامیان، فرهاد. (۱۳۹۵). «تحلیل رفتارهای خیانت‌آمیز یوسف بن سبکتگین در تاریخ بیهقی». *همایش بین‌المللی شرق‌شناسی و مطالعات ایرانی* علیگر هند. دوره برگزاری ۲. صص ۱۰-۱.
- خوارزمی، ابو عبدالله محمد. (بی‌تا). *مفاتیح العلوم*. المحقق ابراهیم الایاری. الطبعة الثانية. بی‌جا: دارالکتب العربی.
- سجادی، سیدجعفر. (۱۳۸۳). *فرهنگ اصطلاحات و تعبیرات عرفانی*. ج ۷. تهران: طهوری.
- شبانکاره‌ای، محمد بن علی. (۱۳۷۶). *مجمع الانساب*. تصحیح میرهاشم محدث. ج ۲. تهران: امیر کبیر.
- صحرایی، قاسم، میرزایی مقدم، مریم. (۱۳۹۰). «بی‌اعتمادی در دستگاه مسعود غزنوی و دلایل آن در تاریخ بیهقی». *پژوهش‌های تاریخی دانشکده ادبیات و علوم انسانی دانشگاه اصفهان*. دوره جدید. سال سوم. شماره سوم (پیاپی ۱۱). صص ۱۳۰-۱۱۳.

- طرسوسی، نجم‌الدین ابراهیم بن علی. (۱۹۹۲-۱۴۱۳). *تحفۀ التترک فیما یجب أن یعمل فی الملک*. تحقیق رضوان السید. بیروت: دار الطلیعۀ للطباعۀ والنشر.
- عقیلی، سیف‌الدین حاجی بن نظام. (۱۳۶۴). *آثار الوزرا*. تصحیح میرجلال‌الدین حسینی ارموی (محدث). چ ۲. تهران: اطلاعات.
- عمر خیام. (۱۳۱۲) *نوروزنامه*. به سعی و تصحیح مجتبی مینوی. تهران: کتابخانه کاهه.
- عنصر المعالی، کیکاووس بن اسکندر (۱۳۸۵). *قابوس‌نامه*. به اهتمام و تصحیح غلامحسین یوسفی. چ ۱۴. تهران: علمی و فرهنگی.
- غزالی طوسی، ابو حامد محمد (۱۳۱۵). *نصیحه‌الملوک*. تصحیح جلال همائی. تهران: کتابخانه مجلس تهران.
- فخرمدبر، محمدین مبارکشاه. (۱۳۵۴). *آئین کشورداری (شش باب بازیافته از آداب الحرب و الشجاعه)*. تصحیح محمد سرور مولایی. تهران: بنیاد فرهنگ ایران.
- کرمی، محمدحسین. (۱۳۸۸). «تبیین نکته‌های از تاریخ بیهقی (متن‌شناسی تاریخ بیهقی)». *پژوهشنامه زبان و ادبیات فارسی*. سال اول. شماره دوم. صص ۱۱-۳۶.
- مسلمی، شهناز. (۱۳۹۲). «بررسی و مقایسه دیوان اشراف برید در دوره غزنویان با دوره سلجوقیان». *نشریه تاریخ پژوهشی*. شماره ۵۷. صص ۲۳-۴۱.
- معین، محمد. (۱۳۸۶). *فرهنگ فارسی*. گردآورنده عزیزالله علی‌زاده. چ ۱. چ ۴. تهران: ادنا.
- موسوی‌زهره. (۱۳۷۸). «شخصیتها و گروههای حاکم در عصر غزنویان بر مبنای تاریخ بیهقی». *کیهان فرهنگی*. شماره ۱۶۰. صص ۵۲-۵۹.
- میپنی، محمدبن عبدالخالق. (۱۳۷۵). *دستور دبیری (متنی از قرن ۶ هجری)*. تصحیح سیدعلی رضوی بهابادی.
- ابوعلی حسن بن علی. (۱۳۷۷). *سیاستنامه (سیرالملوک)*. به کوشش جعفرشعار. تهران: شرکت سهامی کتاب‌های جیبی.
- نظامی عروضی سمرقندی، احمدبن عمر. (۱۳۷۲). *چهارمقاله*. تصحیح محمد قزوینی. تهران: جامی.
- هندوشاه نخجوانی، محمد. (۱۹۶۴). *دستورالکاتب فی تعیین المراتب*. به اهتمام عبدالکریم علی‌اوغلی علی‌زاده. ج ۱. مسکو: فرهنگستان علوم جمهوری شوروی سوسیالیستی آذربایجان.

**References:**

- 1- Abu'l Ma'ali, Nasrallah Monshi. (2014). *Kalila and Demna*. Mojtaba M Mahdi's inovi's correction. Tehran: Avaye. (In Persian)
- ۲- Aghili, Sif al-din Haji Ibn Nezam. (1985). *Asar Al-Wozarah 's*. Edited by Mirjalaluddin Hosseini Ermoi (Muhadith). Second edition. Tehran: Ettelaat. (In Persian)
- ۳- Anvari, H. (2004). *the culture of the day*. Tehran: Sokhan. (In Persian)
- 4- \_\_\_\_\_. (1994). *Divan terms of the Ghaznavid and Seljuq periods*. Second edition. Tehran: Tahoori Library. (In Persian)
- 5- Bakharzi, Abialhasan Ali Abn Alhasan. (1930). *Domyato Alghasr VA Asrato Ahl Alasr*. Halab: Matbat Alelmyat. (In Persian)
- 6- Barthold, V.V. (1987). *Turkestan nameh (Turkistan during the Mongol invasion)*. Translated by Karim Keshavarz. Vol.1. Second Adition. Tehran: Agah. (In Persian)
- 7- Beyhaqi, Abul-Fadi Muhammad Ibn Hossein. (1997). *History of Beyhaqi*. Edited by Manoochehr Daneshpazhoh Volumes. 1 and 2. Tehran: Hirmand. (In Persian)
- 8- Bosworth, C.E. (1977). *History of the Ghaznavids*. Translated by Hassan Anoushe vol.1. Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
- 9- Bundari Isfahani, Fath Ibn Ali. (1977). *History of the Seljuq dynasty (Zubda al-Nusra and Nakhbat al-Asra)*. Tehran: Iran Culture Foundation. (In Persian)
- 10- Ensafpour, Gholamreza. (1977). *The Structure of The State In Iran (From Arab Invasion to Mongol)*. Tehran: Amir Kabir. (In Persian)
- 11- Eslami, R. (2013). "Ibn Fara's Diplomatic Techniques" *Iranian Journal of International Politics*. 1 (2). PP1-22. (In Persian)
- 12- Fakhr Modabber, Mohammad Ibn Mubarakshah. (1975). *the ritual of statecraft (six chapters recovered from Adab al- Harb VA al- Shuja'a)*. Edited by Mohammad Sarvar Molaei. Tehran: Iran Culture Foundation. (In Persian)
- 13- Ghazali Tousi, Abu Hamed Mohammad (1936). *Nasih al-Molok* Correction of Jalal Homaei. Tehran: Parliament Library. (In Persian)
- 14- Haj Sayyed Javadi, Ahmad Sadr et al. (2012). *Shiite Encyclopedia*. Tehran: Hikmat. (In Persian)
- 15- Hassanzadeh, I. (2007). "Structure and Function of the Ghaznavid's Army ". *Journal of Human Sciences (Shahid Beheshti University)*. (52). PP115-152. (In Persian)
- 16- Hatami, Amir Hossein. (2016). "Evolution of the function of Eshraf's court in the Ghaznavid and Seljuq periods". *Promotional scientific quarterly of police history studies*. 4 (13). pp. 84-65. (In Persian)
- 17- Hejazi, Behjatosadat. (1999). "Psychology of personality in the history of Bayhaqi". *Journal of Scientific Research Kavoshnameh*. 9(16). PP9-39. (In Persian)
- 18- Hendushah-Nakhjavani, Mohammad. (1964). *Dastoor-Alkateb Fe Tayin al-Marateb*. Under the care of Abdul Karim Ali Oghli Alizadeh. Vol.1. Moscow: Culture of Sciences of the Azerbaijan Soviet Socialist Republic. (In Persian)

- 19- Heydari, Mehdi and et al. (2017). "Analysis the character of Yusuf Ibn Sabuktigin and His Treacherous behaviors in Beyhaqi's book ". *International Conference on Oriental Studies and Iranian Studies*, Aligarh, India. Holding period 2. PP1-10. (In Persian)
- 20- Ibn al-Fara. (1984). *Rosol al-molo 'ok (Ambassadors)*. Edited and authored by Salah al-din Monjed. Translated by Parviz atabaki. Tehran: Islamic Revolution Publishing and Education Organization. (In Persian)
- 21- Jaberi, Sedighe, Zareh, Sommayeh. (1388). "The History of the Eshraf's Court and its Appearance in BeyhaqiHistory". Quarterly magazine of Faculty of Literature and Human Sciences. 4 (14 and 15). pp. 33-50. (In Persian)
- 22- Jahiz, Abu Uthman Amr Ibn Bahr. (1964). *Taj*. Translated by Mohammad Ali Khalili. Tehran: Sina Library. (In Persian)
- 23- Juzjani, Minhaj-i- Siraj. (2012). *Tabaqat-i- Nasiri*. Third edition. Kabul: Jahandaran Ghorri Cultural Foundation. (In Persian)
- 24- Karami, Mohammad Hossein. (2009). "Explanation of points from Beyhaqi's history (Textology of Beyhaqi's history)". *Research journal of Persian language and literature*. 1(2). PP11-36. (In Persian)
- 25- Khwarizmi, Abu Abdullah Muhammad (n.d). *Mafatih al-Ulum*. Investigator Ebrahim al-Abiari. Second edition. Dar al-Kitab al-Arabi. (In Persian)
- 26- Mayhani, Muhammad Ibn Abdalhalik. (1996). *Dastur-i Dabiri (a text from the 6th century AH)*. Edited by Seyyed Ali Razavi Bahabadi. Yazd: Bahabad. (In Persian)
- 27- Moin, Mohammad. (2008). *Persian culture*. Compiled by Azizollah Alizadeh. Vol.1. Fourth Edition. Tehran: Edna. (In Persian)
- 28- Moslemi, Shahnaz. (2012). "Investigation and comparing the Eshraf;s and Barid's court in the Ghaznavid period with the Seljuk period". *Journal of Historical research* . (57). pp. 23-41. (In Persian)
- 29- Mousavi, Zohreh. (1999). "Personalities and ruling groups in the Ghaznavid's era based on the history of Beyhaqi". (160). PP52-59. (In Persian)
- 30- Nezam al-Molk Tusi, Abuali Hasan Ibn Ali. (1998). *Siyasat-Nameh (Siyer al-Muluk)*. Due to Jafar shear efforts. Tehran: Sherkat-e Sahami-ye Ketabhaye Jibi. (In Persian)
- 31- Nizami Aruzi Samarkandi, Ahmad Ibn Omar. (1993). *Chahar -Maghale*. Corrected by Mohammad Qazvini. Tehran: Jami. (In Persian)
- 32- Omar Khayyam. (1933). *Nowrouznameh*. Tried and revised by Mojtaba Minovi. Tehran: Kaveh Library. (In Persian)
- 33- Onsor al-Ma'ali, Keikavus Ibn Iskandar. (2005). *Qabusnameh*. To the diligence and correction of Gholamhossein Yousefy. Forteenth edition. Tehran: Scientific and Cultural. (In Persian)
- 34- Parviz, A. (1984). *History of Daylamites and Ghaznavids*. Second edition. Tehran: Scientific Printing and Publishing Company. (In Persian)
- 35- Sadjadi, Sayyed Jafar. (2013). *Mystical culture and interpretation*. Seventh edition. Tehran: Tahoori. (In Persian)
- 36- Sahraei, Ghasem et al. (2011). "Disloyalty and its reasons in Masoud Gaznavid,s court Beihaqi,s interpretation". *Historical researches of Isfahan University Faculty of*

*Literature and Human Sciences*. New course. 3(3). (Consecutive 11). PP113-130. (In Persian)

37- Shabankarei, Mohammad Ibn Ali. (1997). *Majma al-Ansab*. Corrected by Mirhashem Muhaddith. Second edition. Tehran: Amir Kabir. (In Persian)

38- Savagheb, Jahanbakhsh. (2015). "Intelligence service and its Role in Iranian Medieval History ". *Iranian History*. (19). Pp 1-26. (In Persian)

39- \_\_\_\_\_. (2016). "The Political-Security Function of the Post Bureau in the Islamic Caliphate ". *Scientific-Research Quarterly on the History of Islamic Culture and Civilization*. 8 (26). pp. 116-91. (In Persian)

40- Tarsusi, Najm al-din Ibrahim Ibn Ali. (1992). *Tohfah al-Turk Fima Yajeb an Yomal Fee al-molk*. Investigator Rizwan al-Sayyid. Beirut: Dar al-Tali'a for printing and publishing. (In Persian)